

14. Чернова Ю. К. Профессиональная культура и формирование ее составляющих в процессе обучения / Ю. К. Чернова. – М. : Изд-во : ТолПИ, 2000. – 163 с.
15. Юнг К. Г. Сознание, бессознательное и индивидуация / К. Г. Юнг // Юнг К. Г. Структура психики и процесс индивидуации. – М. : Наука, 1996. – С. 197–207.

Статья посвящена теоретическому анализу освещения проблемы профессионально-психологической культуры в основных зарубежных и отечественных направлениях психологической науки. Рассматриваются те теории и концепции личности, которые могут стать теоретико-методологической основой для построения исследования профессиональной психологической культуры. Особое внимание уделяется изучению вклада гуманистической психологии в раскрытие содержания общей психологической культуры личности как многокомпонентной структуры. Феномен профессионально-психологической культуры рассматривается в качестве интегрального свойства человека, выступающего одним из основных показателей развития личности и профессионала. Дается обобщенное определение профессионально-психологической культуры как научной категории и ее основных существенных характеристик.

This research paper focuses on the theoretical analysis of the professional psychological culture in the main foreign and domestic directions of the psychological science. Here are considered personal theories and conceptions that can be theoretical and methodological basis for investigation of the professional psychological culture. The special attention is paid to importance of humanistic psychology into essentially disclosure of the general psychological culture of a person as a complicated personal structure. The phenomena of professional psychological culture is considered as integral characteristic of a human, that is the main feature of the personality development and professional. Here determines the generalized definition and the main substance characteristics of professional psychological culture as a scientific concept.

Статтю подано до друку 13.05.2014.

©2014 р.

Л. С. Процик (м. Київ)

ОБДАРОВАНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ РОЗУМІННЯ ПРОБЛЕМИ

Актуальність проблеми дитячої обдарованості пояснюється не лише інтересом до неї психологічної науки, але й освітянської практики. Адже відомо, що нині в нашій країні відбуваються значні перетворення, що, зокрема, спрямовані на широке впровадження профільного навчання. Останнє вимагає своєчасного виявлення здібностей та обдарованості кожної дитини. Термін «обдарованість» був вперше вжитий французьким дослідником А. Треєм у 1839 р. Хоча варто зазначити, що вчений розглядав дане поняття як синонім поняття «геній».

Обдарованість досліджувалась багатьма вченими, але своєї важливості дана проблема не втратила і в наш час, оскільки багато її аспектів донині залишаються недослідженими. Проблема обдарованості характеризується великим числом різноманітних теорій і підходів. Починаючи з робіт Ф. Гальтона, Ч. Ломброзо, Г.І. Россолімо, І.А. Сікорського, В. Оствальда, В.М. Екземплярського, Л. Термена, В. Штерна, Ч. Спірмена, можна умовно виділити два основні підходи у її дослідженні. Перший підхід пов'язаний із розумінням обдарованості як суми спеціальних здібностей, які складають її структуру (Е. Торндайк, Л. Термен). Другий заперечує розуміння обдарованості як конгломерату окремих рис, розглядаючи її як цілісність (В. Штерн, Ч. Спірмен).

Аналіз психологічної літератури свідчить, що нині дослідники проблеми обдарованості особистості не мають єдиного погляду щодо трактування даного поняття, а тому можна зустріти

досить багато різних визначень даного поняття. Історія розвитку досліджень обдарованих дітей пройшла низку етапів, що відповідали соціальним потребам суспільства і рівню розвитку психологічної науки.

Відомо, що в античні часи вчені-філософи не вживали в своїх працях понять «творчість» або «обдарованість». Однією з перших психологічних праць у якій було розглянуто питання обдарованості людини прийнято вважати книгу іспанського лікаря Хуана Уарте (1529 – 1592) «Дослідження здібностей до наук», яка побачила світ у 1575 році. В цій роботі автор порушив декілька основних питань: «...які види обдарування є притаманними людському роду ... які мистецтва і науки відповідають кожному обдаруванню, зокрема ... за якими ознаками можна упізнати відповідне обдарування» [1].

Значний внесок зробив німецький вчений-енциклопедист Крістіан Вольф (1679 – 1754), який пов'язував поняття про здібності з ідеєю спонтанної активності душі, розглядаючи у єдиному контексті те, що сучасні психологи відносять до здібностей та мотивів [2]. В ці часи вважали, що творчість – це потенціал інтелекту, найвищий рівень його розвитку, а поняття «творення» часто згадується у мистецтві та поєднується з поняттям «уяви». Хоча варто підкреслити, що до XVIII ст. поняття «творча обдарованість» вживалося виключно на позначення божественного творіння; творцем міг називатися тільки Бог.

Ідейно-філософський злам XVIII-XIX ст. в Європі надав термінам «обдарованість» і «творчість» нового значення та наблизив їх до поняття «мистецтво», оскільки стосувалося переважно художників, письменників, музикантів. Під впливом ідей Просвітництва та Романтизму посилювалося переконання, що митець не лише відтворює існуючі форми, а й творить світ.

При вивченні явища обдарованості виділились дві точки зору: соціальна і генетична. Згідно з соціальною точкою зору, більшість людей від народження однаково наділені розумом і різниця у рівні їх здібностей зумовлена різницею життєвих умов (Дж. Локк, К. Гельвецій). Генетична точка зору розглядала обдарованість як вроджене досить рідкісне явище, що успадковується від батьків і навіть через покоління (Ф. Гальтон, Р. Стернберг) [3].

В період Романтизму творчість та обдарованість вважались вищою формою духовного буття людини, її ідеальним світом. В етиці та філософії романтизму проблема обдарованості та творчості посідали центральні місця – для романтичного світогляду характерною рисою був культ мистецтва, природи і творчої індивідуальності [4].

Творчість пов'язується з звільненням від стереотипів, і тільки мистецтво вважається творчістю. Адже слово «творець» – синонім художника та поета. Під впливом творців (людей мистецтва) виникає естетика девіантної поведінки. Існувала думка, що багато осіб з девіантною поведінкою є обдарованими, творчими людьми, а їх поведіння є активним творчим пошуком, який має неадаптивну спрямованість. Це дало поштовх багатьом вченим для психологічних досліджень (Ф. Барон, Д. Самойтон, Д. Харінгтон, Ф. Фарлі).

З початком становлення психіатрії творча обдарованість часто почала пов'язуватись вченими з психічними розладами (Е. Блейдер, В. Гіляровський, Е. Кречмер, Ч. Ломброзо, Н. Овсянко-Куліковський, В. Сегалін, З. Фрейд, К. Юнг та ін.). Окремі вчені обґрунтовували генетичні передумови такої патології (В. Єфроїмсон, В. Ланге-Ейхбаум, О. Шувалов та ін.).

Із розгортанням індустріалізації суспільства кінця XIX – початку XX ст. поняття «обдарованість» переживає чергову трансформацію, його почали широко застосовувати і стосовно сфер науки та техніки. Нині творчість розглядається як найвищий рівень виконання діяльності, а обдарованість – вродженою пізнавальною здібністю. Обдарованість та творчі здібності виступають передумовою оволодіння престижною професією. В. Іноземцев в своїх працях наголошував, що творчий потенціал людини – це невичерпний природний ресурс, який сприяє здійсненню якісно більш високим і досконалим видам діяльності [5]. Поняття «обдарованість» нині відноситься не тільки до дорослих, досягнення яких вважались

видатними, а й до дітей, маючи на увазі їх інтелектуальний розвиток, виняткові успіхи в навчанні.

Перші спроби визначення наукового визначення природи обдарованості були зроблені Л. Терменом, який адаптував тести А. Біне для використання в американських школах і розробив шкалу інтелекту Станфорд-Біне, ввівши поняття «Коефіцієнт інтелекту» — IQ, який є кількісним показником рівня інтелектуального розвитку.

Проблема обдарованості людини широко досліджувалась американськими психологами. Так, Ч. Спірмен стверджував, що здібності, як і обдарованість, передаються по спадковості, а основна ознака обдарованості – це високий рівень розумової енергії, що має єдину природу і входить у всі види розумової діяльності.

Р. Кеттел і Дж. Гілфорд досліджували інтелектуальну обдарованість. Запропоновану Р. Кеттелом модель інтелекту можна умовно зарахувати до просторових, ієрархічних, апріорних моделей. У її концепції передбачено, що фактор в (генеральний фактор) складається з двох факторів, які отримали назви «поточний» (gf) і «кристалізований» (gc) інтелекти.

Модель структури інтелекту, розроблена Дж. Гілфордом за структурою є необіхевіористською, тобто ґрунтується на схемі «стимул - латентна операція – реакція». Стимулом у моделі вченого є зміст, з яким проводять операцію, якою є – здібність досліджуваного, тобто психічний процес: пізнання, пам'ять, дивергентне мислення, конвергентне мислення, оцінювання. Реакцією – результат застосування певної операції до конкретного змісту, тобто форми, у якій інформація обробляється досліджуваним. Фактори в моделі є ортогональними (незалежними), що виключає існування факторів вищого порядку, а сама модель – тривимірною. Його досягненням вважають поділ мислення на дивергентне і конвергентне.

З того часу термін «обдаровані» почав відноситися не тільки до тих, хто мав високий IQ, але і до тих, хто демонстрував високу креативність. Варто сказати, що модель Дж. Гілфорда неоднозначно сприймалась вченими, і критикувалась як зарубіжними, так і вітчизняними психологами. З критикою моделі обдарованості виступив Дж. Рензуллі, який відзначив, що в ній змішуються процеси різного рівня — інтелектуальні, творчі, лідерські. Слід відмітити, що у власній теоретичній моделі Дж. Рензуллі використовує замість терміну «обдарованість» термін «потенціал». Це того, що дана концепція – це свого роду універсальна схема, застосована для розробки системи виховання і навчання не тільки обдарованих, але і всіх дітей. Виділена автором тріада представляється ним зазвичай вигляді трьох взаємно пересічних кіл, символізуючих мотивацію, здібності (інтелект) і творчість (креативність), що значною мірою характер взаємодії даних трьох складових.

Одна з перших статей, яку, мабуть, можна віднести до основоположної в становленні психології і педагогіки дитячої обдарованості в нашій країні була робота П. Каптерева «Аристократія розуму в школі і житті». Історія дитячої обдарованості в СРСР переривається, принаймні офіційно, після сумно відомої постанови 1936 р. «Про педологічні перекинуття в системі Наркомосу». Надалі наукова та практична діяльність по розробці освітніх програм для обдарованих дітей у країні ледь жевріла і існувала тільки в рамках суміжних дисциплін: або психології дитячої обдарованості, або – трохи пізніше – педагогіки творчості, що не могло зберегти вітчизняну наукову школу педагогіки обдарованості. Але вчені продовжували працювати над проблемою обдарованості.

Також варто згадати, що першим і виключно важливим завданням було класифікувати поняття «здібності», «обдарованість», «талант». С. Рубінштейн і Б. Теплов спробували класифікувати ці поняття за єдиним показником – успішністю діяльності. Проблема обдарованості в дослідженнях радянських вчених розроблялася як психологія здібностей. Особливо ґрунтовно вона розкрита у працях Б. Теплова, зокрема у його роботі «Здібності і обдарованість» Здібності, на думку вченого, не зводяться до наявних знань, умінь та навичок, а

визначаються легкістю та швидкістю їх набуття. Він вважав, що здібності не можуть бути вродженими, адже вродженими є тільки задатки – анатомічні і фізіологічні особливості нервової системи [6].

В працях О.В. Брушлинського, О.Г. Ковальова, В.О. Крутецького, М.С. Лейтеса, В.М. Мясичева, К.К.Платонова, С.Л. Рубінштейна та інших доведено, що реальності не відповідають як ті теорії, які проголошують вродженість здібностей і зводять їх до задатків (теорія спадкових здібностей), так і, які повністю ігнорують природні передумови здібностей і вважають їх обумовленими лише середовищем і вихованням (теорія набутих здібностей). У першому випадку детермінація здібностей зводиться лише до внутрішніх, у другому – тільки до зовнішніх умов, в той час як при формуванні здібностей (і психічного взагалі) зовнішні причини діють опосередковано через внутрішні.

Значний внесок у розробку проблеми обдарованості особистості вніс Л. Виготський [7]. Веній вивчав обдарованість як генетично обумовлений компонент здібностей, який розвивається у відповідності до діяльності або занепадає (деградує) за її відсутності. Розвиток, за Л. Виготським, повинен здійснюватися за рахунок спадкових задатків. Саме в діяльності діти найпомітніше проявляють свої індивідуальні особливості: темп розвитку, своєрідність прийомів, значимість кінцевих результатів. Проблема обдарованості та її діагностики успішно досліджувалась П. Блонським, М. Басовим, Д. Богоявленською, В. Кащенко, Т. Мурашовим, В. Шадриковим та іншими вченими-психологами.

Наявність творчих здібностей і навіть невеличких творчих досягнень у окремих людей створює культурне поле, де кожна людина почуває себе психологічно комфортно. Це положення доводиться В. Шадриковим, який однією із найважливіших умов розвитку здібностей вважає наявність можливості вільного вибору напрямку їх розвитку. Вчений цілком обґрунтовано протиставляє нормативні (виконавські) і творчі здібності, вважаючи, що перші є необхідним етапом у розвитку других, який має забезпечити умови для якісного стрибка від виконання до творчості

В 70-80-і роки з точки зору творчого потенціалу до проблеми обдарованості підходить А. Матюшкін [8]. Згідно з його концепцією, творчий шлях пізнавального процесу припускає внутрішню мотивацію як основну умову, необхідну для прояву творчих можливостей, до виявлення проблем, пошуку оригінального рішення і саморегуляції процесу, образного уявлення і уяви. Вчений підкреслює, що в основі обдарованості лежить не інтелект, а творчий потенціал, вважаючи, що все розумове є штучним.

Глибоке вивчення проблеми обдарованості в науці пов'язано з іменем М. Лейтеса, який наголошував, що з віковими особливостями тісно переплітаються благополучні умови для становлення розумових здібностей. Здібності визначаються ним як окремі психічні ознаки, які обумовлюють можливості людини в тих чи інших видах діяльності [9].

Ієрархічна модель структури здібностей розроблялася багатьма вченими: С. Барт, Д. Векслер, Ф. Вернон. Найбільш відомим став монометричний метод Г. Айзенка та його послідовників. Цей метод спрямований на вивчення типів інтелекту: біологічного, психометричного, соціального [10].

Окремо стоїть концепція Д. Богоявленської, яка вводить поняття «креативна активність особистості», вважаючи, що вона обумовлена певною психічною структурою, притаманною креативному типу особистості. Творчість, з точки зору Д. Богоявленської, є ситуативною нестимульованою активністю, яка проявляється в прагненні вийти за межі заданої проблеми. Креативний тип обдарованості притаманний всім новаторам, незалежно від роду діяльності: художникам, музикантам, винахідникам [11]. Включаючись у діяльність, суб'єкт мобілізує свої

здатки, які переструктуровуються, сплавляються і утворюють якісно нове утворення – здібності.

Окремим випадком є здатність, або, як писав Г. Костюк, здатність до розвитку здібностей, яку він прямо пов'язував з обдарованістю [12]. В одних вона менша, в інших – більша. Це не за рахунок вроджених особливостей людини, а за рахунок загальних здібностей, які розвинулися в окремих видах діяльності і набули здатності переноситися на інші види діяльності, сприяючи ефективності оволодіння нею. Людина, яка на високому рівні оволоділа десятима діяльностями, безперечно, швидше і краще оволодіє ще однією, ніж людина, яка нічого ґрунтовно не вміє робити. У першої, на відміну від другої, вже є те, що потрібно у кожній діяльності – розвиток пізнавальних процесів, мотивація досягнення успіху, стратегії виконання діяльності, впевненість у власних силах тощо. Таким чином, обдарованість – це особистісне утворення людини, яке характеризується вищим рівнем розвитку творчих здібностей, загальною творчою спрямованістю особистості і високими досягненнями в певній галузі діяльності.

В XXI ст. проблема обдарованості особистості офіційно стала міжнародною. Цей факт підтверджується тим, що в останні роки наукові та прикладні досягнення проблеми дитячої обдарованості у різних країнах координуються Всесвітньою Радою з таланту та обдарованості дітей. У Раду входять близько 500 представників з 23 країн, при якій діють комітети, що визначають основні напрямки роботи щодо даної проблеми. Це свідчить про те, що світова психологія та педагогіка інтенсивно формують наукове обґрунтування для радикальної перебудови системи виховання та навчання, яка б дозволяла кожній дитині вільно виявляти свої здібності, розвиватися як унікальній творчій особистості.

В нашій країні проблема обдарованості особистості виокремилась у самостійний напрям психологічних досліджень на початку XXI століття. В. Моляко, О. Кульчицька, О. Музика, М. Холодна та інші вчені проводили власні дослідження проблеми обдарованої особистості, розробляли наукові та практичні основи діагностики обдарованих дітей, навчальні та розвиваючі програми.

О. Асмолов та М. Гусельцева, аналізуючи феноменологію неадаптивної активності особистості, виходять із того, що стосовно офіційного шару культури людина може виступати як адаптант або неадаптант. Адаптант реалізується в типі особистості, що відповідає офіційній парадигмі даного суспільства, тоді як неадаптант відрізняється більшою особистісною різноманітністю. Історико-еволюційний підхід розрізняє три типи неадаптантів, що руйнують соціальні стереотипи – «аномали», «асоціали», «генії». Кожний з виділених типів включає креативних особистостей та виконує в культурі власну функцію, несе власний еволюційний зміст. Вчені також наголошують на поширеність неадаптивних особистостей на певних етапах еволюції соціокультурних систем, у ситуаціях суспільних криз [13].

На думку О. Музики, не існує задатків до окремих видів діяльності – музики, математики, професійної діяльності тощо. Задатки – це недиференційовані, переважно, анатомо-фізіологічні, морфологічні особливості організму, які не мають прямого відношення до успішності людини в діяльності. Більше того, дослідники здібностей сходяться на думці про те, що всі немовлята, які народилися без патологій, мають приблизно однакові задатки, достатні, щоб досягти значних успіхів у будь-якому виді діяльності [14].

Варто зауважити, що багатьма дослідниками проблеми обдарованості та здібностей підкреслювався той факт, що запропоновані визначення останніх часто не відображають їх специфіки і жодна теорія не дозволила виробити єдину концепцію здібностей, однаковою мірою прийнятну для більшості шкіл та напрямів у психології. Однією з причин, на думку В.О. Моляко, може бути спроба надмірного виділення здібностей із загальної психологічної системи, на що звертав увагу і К.К. Платонов. Крім того, здібності необхідно пов'язувати з творчим потенціалом

людини, що робилось і робиться далеко не завжди. Саме тому у психології обдарованості виділяють загальні здібності, які обумовлюють успішне виконання будь-якої діяльності і творчі здібності, які лежать в основі успішності творчої діяльності.

Сьогодні центральною ідеєю школи в Україні є розвиток особистості учня, завдання психологів та педагогів – виявлення обдарованості й здібностей дитини для їх удосконалення та подальшого розвитку. Адже впровадження профільного навчання ставить нові вимоги перед особистістю. Для вирішення цих питань та багатьох інших успішно працює Інститут обдарованої дитини НАПН України.

Обдарованою є кожна людина, обдарованість – це не вибірковість, а норма. Щоправда, рівень обдарованості для кожної людини індивідуальна. Турбота про обдарованих дітей – це турбота про розвиток майбутнього науки, культури соціального життя. Водночас, поряд з певними досягненнями у цій сфері, є ще проблеми, що потребують вирішення, а саме: недостатня кількість сучасних програм та ефективних методик, спрямованих на виявлення здібної та обдарованої молоді, набуття нею навичок і знань у певних галузях діяльності, реалізацію її здібностей тощо.

Наше дослідження, здійснюване у руслі проблеми обдарованості особистості, сприятиме знаходженню відповіді на цілу низку запитань, які сьогодні ще не знайшли наукового вирішення.

Література

1. Уарте Х. Исследование способностей к наукам / Х. Уарте - М.: Академия наук СССР, 1960. – С. 320
2. *Философский век*. Альманах. Вып. 3. Христиан Вольф и русское вольфианство / Отв. редакторы Т.В. Артемьева, М.И. Микешин. - СПб., 1998. – С. 393.
3. Дружинин В.Н. Психология общих способностей / В.Н. Дружинин / - СПб Издательство «Питер». – 1999. – С. 368 (Серия «Мастера психологи»)
4. Татаркевич В. «История шести понятий» / пер. с польск. Б. Домбровського, - М. :Дом интеллектуальной киги, 2003, - С. 374
5. *Иноземцев В.Л.* Экспансия творчества – вызов экономической эпохе / В.Л. Иноземцев// ПОЛИС. Политические исследования.-1997-№5-С. 110-115
6. Теплов Б.М. Способности и одаренность / Б.М. Теплов // Психология индивидуальных различий. - М., 2000. - С. 262-272.
7. *Выготский Л.С.* Воображение и творчество в детском возрасте / Л.С. Выготский - 3-е изд. - М., 1991. – С. 480
8. Матюшкин А.М. Концепция творческой одаренности / А.М. Матюшкин // Вопросы психологии. - 1989. - № 6. - С. 29-33.
9. *Лейтес Н.С.* Способность и одаренность в детские годы / Н.С. Лейтес - М.: Знание, 1984. – С. 77
10. Айзенк Г.Ю. Проверьте свои способности / Г.Ю Айзенк - Изд-во: «Педагогика- Пресс», 1992. – С. 175
11. *Основные* современные концепции творчества и одаренности / Под. ред. Д.Б. Богоявленской. - М.: Молодая гвардия, 1997. – С. 240
12. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк – К.: Рад. шк., 1989. – С. 608
13. *Асмолов А.Г.* Феноменология неадаптивной активности в культурно-исторической парадигме / А.Г. Асмолов, М.С. Гусельцева // Культурно-историческая психология. -2008. -№1.- С. 314

14. *Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень* / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир: Вид-во «Рута», 2006. – С. 320

Проблема одаренности привлекала интерес и внимание исследователей со всего мира, и осталась достаточно важной в планетарном масштабе по сей день. Исследование проблемы одаренности имеют длительную историю в отечественной и зарубежной психологии, но до сих пор существует много неизвестного в этой области психологических знаний, что делает актуальным дальнейшее проведение теоретических и методологических исследований. В статье проанализированы основные подходы, описывающие феномен одаренности личности, которые собрали гуманитарные науки с возникновения исследований в этом направлении и до настоящего времени. Эти подходы не столько противоречат друг другу, сколько дополняют друг друга.

The problem of talent has attracted researchers' attention and interest around the world, and is very important and global problem nowadays. The research of this problem has a very long history in the science of our country and in a foreign psychology. But there are a lot of unknown in this field of psychological knowledge until nowadays. It makes further holding of theoretical and methodological researches very topical problem. In this article there is the analysis of fundamental methods which describe a phenomenon of talent person. These methods put human science together from their origin up to now. These methods don't contradict one another, they supplement each other.

Статтю подано до друку 02.06.2014.

©2014 р.

І. В. Лебединська (м. Київ)

ФЕНОМЕН КУЛЬТУРИ У КОНТЕКСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Усвідомлення значущості культури в індивідуальному житті людини зростало та розвивалося в історії людської цивілізації поступово. Дослідити як змінювалася психологічна інтерпретація феномена культури в її становленні від класичної інтерпретації як практики індивідуального культивування до набуття нею модусу онтологізації у феноменологічній традиції є **метою** даної статті.

Сучасні уявлення про сутність культури – результат порівняно пізнього новоєвропейського осмислення феномена культури. Який, приміром, смисл у поняття культура вклала античність? Відомо, що антична полісна ідеологія класичного періоду не знала поняття «людина». Історія, за Геродотом, мислилася як конкретні вчинки громадян. Як у такому контексті могла тлумачитися культура? Як культивування прекрасної індивідуальності, етичних чеснот, естетичних характеристик, культури тіла, одягу, манер, способів спілкування. Таке розуміння культури як практики індивідуального культивування, отримало своє втілення і в інших культурних моделях, зокрема, етико-естетичних еталонах середньовічного лицарства.

У 1530 році з'являється невеличкий трактат Е.Роттердамського "De civilitate morum puerilium", який, на думку Н.Еліаса, стає важливим симптомом змін у суспільних процесах. Слово цивілізація, що обігрується в роботі у зв'язку з настановами молоді щодо правил поведінки, перетворюється на одне з центральних понять самоідентифікації європейської людини. Віднині європейці починають визначати власну самосвідомість та самобутність крізь поняття культура та цивілізація.

Новий час змінює світогляд західноєвропейської людини, що у свою чергу зумовлює появу нового розуміння культури, історії та місця людини в них. Особистість починає усвідомлювати всю глибину та непізнаність «людського»; з'ясовується, що споконвічно людське не може бути реалізоване в одному індивідові, що у людській свідомості існують поняття та